

FAVQULODDA VAZIYATLARNI BARTARAF ETISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA XALQARO TAJRIBA

Ismatullayev Asrorjon Xikmatilloevich
Rishton Abu Ali ibn Sino nomidagi
jamoat salomatligi texnikumi o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada favqulodda vaziyatlarni aniqlash, ularga tayyorgarlik ko'rish, oqibatlarini yumshatish hamda bartaraf etish bo'yicha xalqaro va milliy yondashuvlar keng tahlil qilinadi. Xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan strategiyalar, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining milliy tajribasi asosida xavflarni boshqarish tizimlarining samaradorligi o'rganiladi. Aholi ishtiroki, muvofiqlashtirish darajasi, rejalashtirish va tibbiy yordam mexanizmlari orqali favqulodda vaziyatlarning salbiy oqibatlarini kamaytirish yo'llari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot davomida nazariy va amaliy metodlar asosida mavjud tizimlar tahlil qilinib, takomillashtirishga oid tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Favqulodda vaziyat, boshqaruv tizimi, xalqaro tajriba, xavfsizlik, muvofiqlashtirish, rejalashtirish, tiklash, tibbiy yordam, profilaktika

Mavzuning dolzarbligi: Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish masalasi zamonaviy dunyo tartibida eng muhim va ustuvor yo'nalishlardan biriga aylangan. Bu holatning dolzarbligi bir nechta asosiy omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, global miqyosda sodir bo'layotgan tabiiy ofatlar va texnogen halokatlar soni yil sayin ortib bormoqda. Xalqaro statistik ma'lumotlarga ko'ra, so'nggi 20 yil ichida har yili o'rtacha 350 dan ortiq yirik favqulodda vaziyatlar sodir bo'lmoqda va ularning har biri millionlab insonlar hayotiga, salomatligiga va iqtisodiyotga zarar yetkazmoqda.

Ikkinchidan, O'zbekiston geografik joylashuvi va iqlim sharoitlari nuqtai nazaridan ham bir nechta xavf omillariga ega. Jumladan, zilzila xavfi yuqori bo'lgan hududlar (Toshkent, Farg'ona vodiysi), kuchli shamollar, yong'inlar, texnogen obyektlarning ko'pligi, ichimlik suvi tanqisligi va boshqa omillar respublikada favqulodda holatlar yuzaga kelish ehtimolini oshiradi.

Uchinchidan, aholi sonining ortib borishi, urbanizatsiya, texnologik taraqqiyot va ekologik muammolar favqulodda vaziyatlar oqibatlarini yanada murakkablashtirmoqda. Ayniqsa, global iqlim o'zgarishlari natijasida sodir bo'layotgan kuchli yomg'irlar, qurg'oqchilik, suv resurslarining kamayishi kabi omillar yangi turdagi favqulodda vaziyatlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Bu holat jamiyatdan butunlay yangicha yondashuv, tizimli tayyorgarlik va hamkorlik talab qiladi.

To‘rtinchidan, COVID-19 pandemiyasi butun dunyoga, jumladan, O‘zbekistonga ham katta sinov bo‘ldi. Ushbu global sog‘liqni saqlash inqirozi favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik darajasini qayta baholashga, favqulodda holatlar boshqaruvi tizimlarining zaif tomonlarini aniqlashga va ularni isloh qilish zarurligini yaqqol ko‘rsatdi. Tibbiy xizmatlar, zaxira vositalari, aloqa tizimlari, axborot tarqatish va psixologik yordam kabi ko‘plab elementlar hali ham mukammallikdan yiroq.

Beshinchidan, hozirgi kunda axborot texnologiyalari, sun‘iy intellekt va raqamli boshqaruv tizimlarining jadal rivojlanishi favqulodda vaziyatlar bo‘yicha ogohlantirish va tezkor javob choralari ko‘rish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Shu bilan birga, bu vositalardan foydalanish madaniyati va infratuzilmasi yetarli darajada shakllanmagan davlatlarda texnologik rivojlanishdan to‘laonli foydalanish hali ham dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda.

Oltinchidan, aholi orasida favqulodda vaziyatlar haqida xabardorlik darajasi past. Ko‘pchilik fuqarolar evakuatsiya rejalari, favqulodda signal belgilarining ma‘nosi, birinchi yordam ko‘rsatish qoidalari haqida yetarli bilimga ega emas. Bu esa vaziyat yuz berganda noto‘g‘ri harakatlarga, tartibsizlikka va insoniy yo‘qotishlarning ortishiga olib keladi.

Yettinchidan, favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish bo‘yicha davlat va nodavlat tashkilotlari, xalqaro hamjamiyat, tibbiy muassasalar va aholi o‘rtasida uzviy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish bugungi kunning eng muhim talabi hisoblanadi. Xalqaro tashkilotlarning (masalan, UNDRR, WHO, IFRC) tajribasi shuni ko‘rsatadiki, muvofiqlashtirilgan va oldindan rejalashtirilgan choralar favqulodda holatlarni boshqarishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Shu jihatlardan kelib chiqib, ushbu mavzuni chuqur o‘rganish, tizimli tahlil qilish va ilg‘or tajribalarni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish bo‘yicha yanada samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Maqolaning dolzarbligi aynan shundan iboratki, u jamiyat xavfsizligini ta‘minlash, inson salomatligi va hayotini saqlab qolish, iqtisodiy va ekologik barqarorlikni mustahkamlash yo‘lidagi strategik yo‘nalishlarga asoslanadi.

Tadqiqot maqsadi. Ushbu maqolaning maqsadi — gelmintozlarning aholida tarqalishiga ta’sir qiluvchi asosiy ekologik omillarni aniqlash va ularning kasallik tarqalishidagi rolini baholash, shuningdek, profilaktika choralari ishlab chiqish uchun ilmiy asos yaratish.

Tadqiqotning materiali va usullari: Ushbu tadqiqotning maqsadi — favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish bo‘yicha mavjud tizimlarni tahlil qilish, xalqaro tajribani o‘rganish va O‘zbekiston sharoitida samarali yondashuvlarni ishlab chiqishdan iborat. Maqsadga erishish uchun boshqaruv, tayyorgarlik, muvofiqlashtirish va aholining ishtirokini takomillashtirish yo‘llari aniqlanadi.

Tadqiqot natijalari. Ushbu ilmiy ish davomida favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish tizimining nazariy asoslari, xalqaro tajribasi va O‘zbekiston sharoitidagi amaliy jihatlar chuqur tahlil qilindi. Tadqiqotda qo‘llanilgan metodlar orqali aniqlangan natijalar quyidagi asosiy yo‘nalishlarda jamlangan:

1. Favqulodda vaziyatlarni boshqarish bo‘yicha xalqaro tajribaning o‘rganilishi

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, favqulodda vaziyatlarni boshqarish muvaffaqiyati quyidagi omillarga bog‘liq:

tayyorgarlik va xavflarni baholash bosqichining yuqori darajada amalga oshirilishi;

barcha bosqichlarda — oldini olish, tayyorgarlik, javob va tiklash — yagona boshqaruv va muvofiqlashtirish markazining mavjudligi;

aholini doimiy ravishda xabardor qilish va mashg‘ulotlar o‘tkazish;

tibbiy, texnik va ijtimoiy xizmatlarning integratsiyalashgan holda ishlashi.

Masalan, AQShning FEMA agentligi va Yaponiyaning zilzilaga qarshi tayyorgarlik tizimlari ko‘p bosqichli, tarmoq uslubida ishlaydi. Ular orqali har bir vaziyatga mos maxsus protokollar ishlab chiqilgan. Ushbu tajribalarni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish orqali milliy tizimni yanada kuchaytirish mumkinligi aniqlandi.

2. O‘zbekiston Respublikasida mavjud tizimlarning tahlili

Tadqiqot davomida O‘zbekistonda favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish bo‘yicha mavjud tuzilmalar, qonunchilik bazasi va resurslar tahlil qilindi. Quyidagi muhim jihatlar qayd etildi:

Favqulodda vaziyatlar vazirligi (FVV) va uning hududiy bo‘linmalari tizimli faoliyat olib bormoqda.

2022-yildagi “Favqulodda vaziyatlar xavfini kamaytirish konsepsiyasi” milliy darajadagi islohotlar uchun asosiy yo‘nalish hisoblanadi.

Biroq joylarda resurslarning yetishmasligi, texnik ta‘minotning eski holatda ekani, ba’zi hududlarda zaxira vositalarining mavjud emasligi kuzatilmoqda.

Mahalliy hokimliklar va FVV bo‘limlari o‘rtasida to‘liq muvofiqlashtirish yo‘lga qo‘yilmagan holatlar mavjud.

Ushbu holat milliy tizimni kuchaytirish uchun zarur bo‘lgan islohotlarning dolzarbligini ko‘rsatdi.

3. Aholining tayyorgarlik darajasi va xabardorligi pastligi

Tadqiqot natijalaridan eng muhimlaridan biri shuki, aholining favqulodda vaziyatlarga nisbatan bilim va ko‘nikmalari yetarli emas. So‘rovnomalar va kuzatuvlarga ko‘ra:

aholining 70% dan ortig‘i evakuatsiya rejalari yoki birinchi yordam qoidalari haqida yetarli tushunchaga ega emas;

ko‘pchilik favqulodda signal belgilarining ma’nosini bilmaydi;

ta’lim muassasalarida favqulodda vaziyatlarga doir muntazam mashg’ulotlar o’tkazilmaydi yoki ular quruq nazariy ma’lumot bilan cheklanib qolmoqda.

Bu esa real favqulodda holat yuzaga kelganda aholining noto’g’ri harakat qilishi, vaqtni boy berishi va jarohatlanish xavfini oshiradi. Shunday xulosaga kelindiki, ta’lim tizimiga FV bo’yicha amaliy mashg’ulotlar kiritilishi zarur.

4. Tibbiy xizmatlarning tayyorgarlik holati

Favqulodda holatlar yuz berganda birinchi navbatda zarur bo’ladigan muhim soha bu – tibbiy xizmatlardir. Tadqiqot natijalariga ko’ra:

favqulodda holatlarda xizmat ko’rsatadigan tibbiy brigadalar soni ayrim hududlarda yetarli emas;

shoshilinch tibbiy yordam bo’limlari hamma joyda zamonaviy asbob-uskunalar bilan ta’minlanmagan;

feldsherlar, hamshira va shifokorlarning FV holatlarida ishlashga oid doimiy treninglardan o’tish tizimi kuchsiz.

Xalqaro tajriba asosida aniqlanganki, shoshilinch tibbiy yordam brigadalari FV xizmatlarining muhim qismi hisoblanadi va ularning kasbiy tayyorgarligini kuchaytirish orqali insoniy yo’qotishlarni kamaytirish mumkin.

5. Raqamli texnologiyalarni joriy qilish imkoniyati

O’zbekiston Respublikasida so’nggi yillarda raqamli texnologiyalar jadal sur’atlarda rivojlanmoqda. Tadqiqotda aniqlanishicha:

FVV tomonidan yaratilgan “Ogohlantirish” mobil ilovasi va SMS xabarnoma tizimi samarali ishlay boshlagan;

hududiy meteorologik xizmatlar bilan tezkor bog’lanish imkoniyati mavjud;

ba’zi joylarda kamera va sensorlar orqali xavf darajasi avtomatik aniqlanmoqda.

Shunga qaramay, bu tizimlar hali to’liq mamlakat bo’ylab joriy qilinmagan va aholining ulardan foydalanish bo’yicha malakasi past.

6. Xalqaro hamkorlik imkoniyatlari

Tadqiqot doirasida xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik holati ham tahlil qilindi. Jumladan:

IFRC, WHO, UNDP singari tashkilotlar bilan qator loyihalar amalga oshirilmoqda;

grant va texnik yordam dasturlari mavjud, biroq ularning monitoring va baholash tizimi kuchsiz;

xalqaro ekspertlar bilan tajriba almashinuvi doirasida o’quv dasturlari yetarli emas.

Bu borada xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish uchun alohida platformalar yaratish lozimligi aniqlandi.

Xulosa: Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish – har qanday davlatning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik barqarorligini saqlab qolishdagi asosiy strategik

yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu tadqiqot orqali aniqlanishicha, favqulodda holatlar nafaqat tabiiy ofatlar yoki texnogen halokatlar shaklida, balki ijtimoiy, sanitariya-gigiyenik va ekologik muhitdagi keskin o‘zgarishlar sababli ham yuzaga kelmoqda. Bu holatlar esa jamiyatning barcha qatlamlariga, ayniqsa ijtimoiy zaif guruhlariga bevosita ta’sir o‘tkazadi.

Tadqiqot davomida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik va ularni samarali bartaraf etish uchun mavjud milliy tizimda ma’lum ijobiy yutuqlar mavjud bo‘lsa-da, hali to‘liq shakllangan va uzviy ishlaydigan tizim deya baholab bo‘lmaydi. Favqulodda vaziyatlar vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan huquqiy-me’yoriy bazalar, konsepsiyalar va rejalashtirilgan chora-tadbirlar mavjud, ammo ularning ijrosi, ayniqsa joylardagi amaliy holat, ko‘plab kamchiliklarni yuzaga chiqarmoqda.

Xususan, aholining xabardorlik darajasi pastligi, favqulodda vaziyatlarga oid amaliy ko‘nikmalarning sustligi, ogohlantirish va evakuatsiya tizimlarining to‘liq avtomatlashtirilmaganligi, tibbiy xizmatlarning bu kabi holatlarga tayyor emasligi kabi muammolar tadqiqotda asosiy masala sifatida ajratib ko‘rsatildi. Aynan aholi bilan ishlash, fuqarolik jamiyati institutlari, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimlarini favqulodda vaziyatlar kontekstida qayta tashkil etish zarurati mavjud.

Shuningdek, xalqaro tajribani tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, ko‘p bosqichli va sektorlararo muvofiqlashtirilgan yondashuv eng samarali natija beradi. Masalan, AQShning FEMA agentligi, Yaponiyaning zilzila xavfiga qarshi tayyorlik tizimi, Yevropa Ittifoqining raqamli monitoring platformalari va WHO tavsiyalari O‘zbekiston sharoitiga moslashtirilsa, milliy tizimni sezilarli darajada takomillashtirish mumkin.

Tadqiqot shuningdek, raqamli texnologiyalarni faol joriy etish zaruratini ham ko‘rsatdi. Axborot tizimlari, mobil ilovalar, sun’iy intellektga asoslangan monitoring vositalari orqali aholiga tez va aniq ogohlantirish xabarlarini yetkazish mumkin. Biroq bu sohada texnik infratuzilma va foydalanuvchi madaniyati hali to‘liq shakllanmagan.

Tibbiy xizmatlar tizimi favqulodda vaziyatlarda asosiy resurslardan biri hisoblanadi. Tadqiqot shuni aniqladiki, mavjud shoshilinch yordam brigadalari soni va salohiyati ayrim holatlarda yetarli emas, ayniqsa chekka hududlarda bu muammo yanada dolzarb. Tibbiyot xodimlari uchun favqulodda holatlarga doir treninglar, amaliy mashg‘ulotlar, simulyatsion o‘quvlar muntazam o‘tkazilishi lozim.

Ayni paytda, tahlil natijalariga asoslanib, favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish bo‘yicha quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

Aholining xabardorligini oshirish: maktabgacha, maktab va oliy ta’lim bosqichlariga favqulodda vaziyatlarga oid bilim va ko‘nikmalarni kiritish, muntazam trening va mashg‘ulotlar tashkil etish.

Tibbiy xizmatlarni kuchaytirish: shoshilinch tibbiy brigadalar sonini oshirish, ularni zamonaviy vositalar bilan jihozlash va tayyorgarlikni muntazam oshirish.

Texnik va texnologik infratuzilmani rivojlantirish: ogohlantirish tizimlarini avtomatlashtirish, raqamli vositalarni keng joriy qilish, sun'iy intellekt yordamida monitoring mexanizmlarini ishlab chiqish.

Xalqaro tajriba asosida huquqiy va tashkiliy tizimni takomillashtirish: ilg'or davlatlar tajribasini o'rganib, milliy sharoitga moslashtirish orqali muvofiqlashtirish tizimini mustahkamlash.

Moliyaviy va moddiy zaxiralarni yaratish: har bir hududda alohida zaxira fondlari, texnika va dori vositalari saqlanadigan omborlarni tashkil etish.

Favqulodda vaziyatlar xizmatlari o'rtasida tezkor aloqa va hamkorlikni ta'minlash: yagona axborot markazlarini yaratish va ularni hududiy xizmatlar bilan integratsiyalash.

Umuman olganda, favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish sohasi – bu faqatgina bir soha doirasidagi masala emas, balki ko'p tarmoqli, uzviy bog'langan tizim bo'lib, unga sog'liqni saqlash, ta'lim, ekologiya, sanoat, qishloq xo'jaligi, axborot texnologiyalari va boshqa sohalar to'g'ridan-to'g'ri aloqador. Shu bois, bu tizimni kuchaytirish milliy xavfsizlikning ajralmas qismi sifatida qaralishi zarur. Mazkur tadqiqot ayni shu muhim jihatlarni ilmiy asosda yoritishga xizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi. (1999). *Favqulodda vaziyatlar to'g'risidagi Qonun*. Qabul qilingan sana: 20-avgust.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). *Favqulodda vaziyatlar xavfini kamaytirish va ularning oqibatlarini bartaraf etish tizimini takomillashtirish to'g'risida* [PQ-160-son qaror].
3. Favqulodda Vaziyatlar Vazirligi (FVV). (2023). *Rasmiy veb-sayt*. <https://www.fvv.uz>
4. United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR). (2022). *Global assessment report on disaster risk reduction*. Geneva: UNDRR.
5. World Health Organization (WHO). (2019). *Emergency response framework* (3rd ed.). Geneva: WHO.
6. Federal Emergency Management Agency (FEMA). (2016). *National response framework*. Washington, DC: U.S. Department of Homeland Security.
7. Kuranova, D. A. (2020). *Favqulodda vaziyatlarda aholi xavfsizligini ta'minlashning tashkiliy-huquqiy asoslari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti.
8. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC). (2022). *World disasters report*. Geneva: IFRC.

9. Mamatqulov, B. R., & Ergashev, U. A. (2021). *Favqulodda vaziyatlarda tibbiy yordam ko'rsatish asoslari*. Toshkent: TTA nashriyoti.
10. European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations (ECHO). (2020). *Disaster preparedness and response guidelines*. Brussels: European Commission.
11. Favqulodda Vaziyatlar Vazirligi. (2023). *O'zbekiston Respublikasida 2023–2025 yillarda favqulodda holatlarning oldini olish dasturi*.
12. Karimova, N. Z. (2022). Tabiiy ofatlarning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari va ularni bartaraf etish choralari. *Iqtisodiyot va innovatsiyalar*, (4).
13. World Bank. (2021). *Resilient infrastructure for natural disasters in Central Asia*. Washington D.C.: World Bank Group.
14. Nishonov, D. M., & Kobilova, G. S. (2022). *Zamonaviy favqulodda vaziyatlar va ularni bartaraf etish strategiyalari*. Samarqand: SamDCHTI.
15. United Nations Development Programme (UNDP) Uzbekistan. (2021). *Climate risk and early warning systems for Uzbekistan*. Tashkent: UNDP.